

TUĞRUL II

nü'l-Esîr, Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Tekiş'e elçi gönderip Tuğrul'dan şikâyetçi olduğunu ve ülkesini elinden almasını istediğini, Tuğrul'un ülkesinin kendisine iktâ edildiğini gösteren bir menşur yolladığını söyler. Hârizmşâh da Rey üzerine yürüdü. Yine İbnül-Esîr, Tuğrul'un dağınık haldeki askerlerini toplamaya lüzum görmeden yanındaki az bir kuvvetle Hârizmşâh'ı karşılamaya gittiğini, kendisine bunun büyük bir hata olduğunun söylendiğini, fakat bu sözleri dinlemediğini belirtir. Tuğrul askerlerini Hârizm ordusu karşısında muharebe nizamına soktu. Hârizm ordusunun merkez kuvvetini Mahmud Kutluğ İnanç'ın kumandasındaki Irak emîrlerinin askerleri teşkil ediyordu. Sultan bunları görünce hücumla geçti. Onlar açılarak sultanı pek az askerle aralarına alıp çevirdikten sonra attan düşürdüler. Sultanla karşılaşan Mahmud başını keserek Tekiş'e götürdü (29 Rebûlevvel 590 / 24 Mart 1194). Tekiş, Irak emîrlerinin sultanın başının halifeye gönderilmesi teklifini kabul etti ve başsız cesedin Rey pazarında aslı olarak teşhir edilmesine tepki göstermedi. Sultan Tuğrul'un cesedi büyük amcası Tuğrul Bey'in Rey'deki türbesine defnedildi. Böylece Irak Selçukluları Devleti sona ermiş oldu. Sultan Tuğrul'un Melikşâh, Berkyaruk, Mesud, Alparslan ve Alp Melik adlı beş oğlu, iki de kızı vardı. Kızlarından biri Tekiş'in oğlu Yunus Han, diğeri Pehlivan'ın oğlu Özbek ile evlenmiştir. Çok yakışıklı bir genç olduğu kaydedilen Sultan Tuğrul iyi tahsil görmüş bir hükümdardı. Şairleri himaye ettiği gibi kendisi de şiir yazardı. Şiirlerinin birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda iyi bir hattat olup Râvendî'nin dayısı Zeynüddin Mahmud onun hocası idi. Halka karşı âdil ve şefkatli davranmıştır; aynı zamanda cömert bir kimseydi. Fakat tedbirli hareket etmemiş ve dirayetli bir hükümdarlık yapamamıştır. İçkiye ve eğlenceye çok düşkündür. Nizâmî-i Gencevî kendisi için şiir yazmış, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed et-Tûsî '*Acâ'ibü'l-maḥlûkât* adlı coğrafya kitabını, Zahîrüd-dîn-i Nisâbü'ri *Selçuknâme*'yi onun adına kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râvendî, *Râhatü's-şudür*, s. 331-374; a.e. (Ateş), s. 302-344; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1320 hş., II, 152-154, 156; *Aḥbârü'd-devleti's-Selçukîyye*, s. 171-194; İbnül-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 446, 526, 560; XII, 24, 94, 106, 107, 433, 471; Avfi, *Lübâbü'l-elbâb* (nşr. Saîd-i Neffsî), Tahran 1335 hş., s. 433, 435, 795; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 301-304; a.e. (Burslan), s. 268-272; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mü'âtu'z-zamân*, VIII/1, s. 330; VIII/2, s. 400-401; Cüvey-

nî, *Târîh-i Cihângüşâ*, s. 28-33, 156; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, II, 163-164, 306; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u'l-tevâriḥ* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, s. 176-194; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 463-471; Hüseyin Emîn, *Târîhu'l-'Irâk fi'l-'asri's-Selçukî*, Bağdad 1385/1965, s. 91-92, 95, 100, 105, 114, 115, 120, 124, 321, 327; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1967, s. 102, 127, 130, 328, 352; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 180-182; A. Hartmann, *an-Nâsir İ-Din Allâh: 1180-1225*, Berlin-New York 1975, s. 72-75; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursum Yıldız), Ankara 1990, s. 369-370; Mehmet Altay Köymen, "Tuğrul II.", *İA*, XII/2, s. 19-25; M. T. Houtsma - [C. E. Bosworth], "Toghrl (III)", *EI²* (İng.), X, 554-555.

FARUK SÜMER

TUĞRUL BEY

es-Sultânü'l-muazzam
Şâhânşâh Rüknüddin Ebû Tâlib
Tuğrul Bey Muhammed
b. Mikâil b. Selçuk
(ö. 455/1063)

Büyük Selçuklu Devleti'nin
ilk hükümdarı
(1040-1063).

Seyhun boylarındaki Cend şehrinde doğdu. Yetmiş yaşlarında vefat ettiğine göre 385'te (995) dünyaya geldiği söylenebilir. Babası Mikâil gayri müslim Türkler'le yapılan bir savaşta şehid düştüğünden Tuğrul ile ağabeyi Çağrı'yı dedeleri Selçuk Bey büyüttü. Selçuk Bey'in ölümünün ardından yerine oğullarından Arslan (İsrâîl) Yabgu geçti. Arslan Yabgu, Cend yöresinde fazla kalamadı. Muhtemelen Cend hâkimi Emîr Şâh Melik'in hücumuna uğrayarak Buhara'nın kuzeyindeki Nûr yöresine göç etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Mâverâünnehir'e gelen Gazneli Mahmud tarafından hile ile yakalanıp Hindistan'daki Kâlıncâr Kalesi'ne hapsedildi (1025). Burada iken yeğenleri Tuğrul ile Çağrı beylere haber göndererek onları Gazneliler'le mücadeleye teşvik etti. Arslan Yabgu'nun ölümü üzerine (423/1032) yerini Selçuk'un hayatta kalan tek oğlu Mûsâ İnanç Yabgu aldı. Ancak idare fiilen Tuğrul ve Çağrı beylerin elindeydi. Karahanlılar ile Selçuklular arasındaki dostluk Ali Tegin'in 426'da (1035) ölümüyle sona erdi. Ali Tegin'in oğullarının çocuk yaşta olmasından faydalanarak Karahanlı iktidarını eline geçiren beylerin düşmanca tavırları yüzünden Nûr yöresinde kalamayacaklarını anlayan Tuğrul ve Çağrı beyler. Hârizm'e göç edip Hârizmşâh Hârun ile dostluk münasebet-

lerini kuvvetlendirmeye çalışırken Cend hâkimi Şâh Melik'in baskınına uğradılar. Hârizmşâh Hârun'un bir suikastta öldürülmesiyle Hârizm'de daha fazla kalamadılar ve Gazneli Devleti'ne ait Horasan'a geçtiler (Receb 426 / Mayıs 1035); Merv, Serahs, Ferâve arasındaki Nesâ yöresini yurt tuttular. İnanç Yabgu, Tuğrul ve Çağrı beyler Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'a gönderdikleri mektupta hizmetine girmek istediklerini bildirdiler. Sultan Mesud bu isteği reddetti ve onları Horasan'dan çıkarmak için bir ordu yolladı. Selçuklular, Hisâr-ı Tâk'ta vuku bulan çarpışmada Gazneliler'e karşı parlak bir zafer kazandılar (19 Şâban 426 / 29 Haziran 1035). Bunun üzerine Sultan Mesud Nesâ'yı Tuğrul Bey'e, Dihistan'ı Çağrı Bey'e, Ferâve'yi İnanç Yabgu'ya verdi.

Nesâ'da kazandıkları zafer Tuğrul ve Çağrı beylerin Horasan'da bir devlet kurabilecekleri düşüncesini güçlendirdi. Bu sebeple yeniden akınlara başladılar. Selçuklu akınlarını önlemek isteyen Gazneliler'le Serahs yakınlarında Talhâb mevkiinde yapılan savaşta yine galip gelince (Şâban 429 / Mayıs 1038) Horasan'ın bir kısmını işgal ettiler ve kendilerine hükümdar gözüyle bakmaya başladılar. Aralarındaki anlaşmaya göre Tuğrul Bey Nişâbur'a, Çağrı Bey Merv'e, Mûsâ İnanç Yabgu Serahs'a hareket etti. Tuğrul Bey anne bir kardeşi İbrâhim Yinal'ı kendisinden önce 200-300 atlı ile Nişâbur'a yolladı. Nişâbur camilerinde Tuğrul Bey adına "Melikü'l-mülük" unvanıyla hutbe okundu. Ardından Tuğrul Bey 3000 atlı ile Nişâbur'a gelip Sultan Mesud'un tahtına oturdu. Kolunda Oğuz elinde hükümdarlık âlâmeti sayılan gerilmiş bir yay, kemerinde de üç ok bulunuyordu.

Ordularının sürekli yenilmesi üzerine Sultan Mesud bizzat sefere çıktı ve Ulyââbâd ovasında yapılan savaşta Çağrı Bey'i bozguna uğrattı (Receb 430 / Nisan 1039). Savaşın sonra Tuğrul ve Çağrı beylerle Mûsâ İnanç Yabgu durumu değerlendirdiler. Tuğrul Bey ve Mûsâ Yabgu, Sultan Mesud'la mücadelenin güçlüğüne ileri sürerek Irâk-ı Acem ve Cürçân'a gidildiği takdirde oraların kolayca elde edilebileceğini ve Anadolu'ya akınlar yapılabileceğini söylediler. Çağrı Bey ise Gazneli ordusunun zayıf taraflarını anlatarak burada kalıp savaştan yana tavır aldı. Sonunda Çağrı Bey'in görüşü benimsendi. Serahs çölünde yapılan savaşta (2 Şevval 430 / 27 Haziran 1039) Gazneliler galip geldilerse de bu kesin sonuçlu bir zafer değildi. Ardından Sultan Mesud barış teklifinde bulundu; Tuğrul ve Çağrı beyler bu teklifi kabul

etti. Ancak Herat'ta dinlenip eksiklerini tamamlayan Sultan Mesud, barışı bozup Nişâbur'daki Tuğrul Bey'in üzerine yürüyerek onu Ferâve çölüne kadar takip etti; baharda da Merv'e yürüdü. Merv yakınlarındaki Dandanakan Kalesi önünde cereyan eden savaşı Selçuklular kazandı (8 Ramazan 431 Cuma / 23 Mayıs 1040). Tuğrul Bey zaferin ardından kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı ilân edildi.

Savaştan sonra Çağrı Bey Merv'de kaldı; Mûsâ İnanç Yabgu Herat'ı almak için yola çıkarken Tuğrul Bey Nişâbur'a hareket etti. 433'te (1041-42) Cürcân'ı zapt ederek idaresini Deylem prenslerinden Merdâvic b. Bisû'ya (Bişûî) verdi. Merdâvic buna karşılık her yıl Tuğrul Bey'e 50.000 altın gönderecekti. Merdâvic, Taberistan'ı da ele geçirip Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. Tuğrul Bey 434'te (1042-43) Hârizm'i fethetti. Şehre hâkim olan Selçuklular'ın eski düşmanı Emîr Şah Melik, Tuğrul Bey karşısında bozguna uğrayıp Dihistan'a kaçtıysa da yakalanarak Çağrı Bey'in emriyle öldürüldü. Tuğrul Bey'in aynı yıl Rey'e gönderdiği İbrâhim Yinal şehri imar etti ve başşehir olarak hazırladı. Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar da bu yöredeydi. Başlarında Göktaş, Boğa, Mansûr ve Anasioğlu adlı beyler bulunuyordu. Tuğrul Bey onlara elçi gönderip hizmetine girmelerini istediysen de kabul etmeyerek el-Cezîre'ye gittiler; daha sonra Azerbaycan'a gelip muhtemelen Tuğrul Bey'e itaat ettiler. 437'de (1045-46) İbrâhim Yinal, Tuğrul Bey'in emriyle Hemedan'la Dînever'i ve diğer bazı yerleri fethetti. Nâsır-ı Hüsrev onun aynı yıl İsfahan üzerine yürüdüğünü kaydeder. İbnü'l-Esir bunu 438 (1046-47) olayları arasında zikreder ve Tuğrul Bey'in İsfahan'ı alamadığını, ancak şehrin hâkimi olan Ferâmurz b. Alâüddevlî'nin vergi vermek ve hutbelerde adını okutmak suretiyle Selçuklu hükümdarının tâbileri arasına girdiğini söyler.

İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan Bey'in 439 (1047) yılında Aras kıyısında Becni yakınında Bizanslılar tarafından pusuya düşürülerek öldürülmesi üzerine Tuğrul Bey, İbrâhim Yinal'ı gönderdi. Yinal'ın yanında Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış da vardı. Selçuklu ordusu Erzurum'u fethettikten sonra Pasin ovasında Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı (440/1048); Selçuklular'ın eline çok sayıda esir ve ganimet geçti. Tuğrul Bey, Bizans imparatorunun isteğiyle esirlerden Gürcü prensini fide almadan serbest bırakıp elçisiyle birlikte İstanbul'a yolladı. Bu elçi, imparatorun İstanbul'daki caminin onarılmasını ve

Tuğrul Bey adına hutbe okunmasını, vergi verilmesini istedi. İmparator camiyi tamir ettirmiş, hatta caminin mihrabına Tuğrul Bey'in sembolü olan ok ve yay işaretini koydurmuş, ancak vergi ödemeyi kabul etmemiştir.

Tuğrul Bey, 441'de (1049) isyan eden ve yapılan savaşta yenilerek bir kaleye sığınan İbrâhim Yinal'ı bağışlayıp eski mevkiini iade etti. Aynı yıl Âmid, Meyyâfârikin, Erzen ve Bitlis yörelerinin hâkimi olan Mervânîler'den Nasrûddevi, Tuğrul Bey'in isteğiyle camilerde hutbeyi onun adına okuttu. Tuğrul Bey 442 yılının ilk ayında (Haziran 1050) Büveyhîler'in egemenliğindeki İsfahan'ı kuşattı ve bir yıl sonra şehre girdi. İsfahan'ı bir süre başşehir edindi, fakat aynı yıl tekrar Rey şehrini merkez yaptı. 446'da (1054) Tebriz'e gitti, Azerbaycan Hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân hutbeyi onun adına okuttu. Tuğrul Bey, Van gölü havzasındaki Bargiri'yi aldıktan sonra Malazgirt'i kuşattı; büyük çaba gösterilmesine rağmen müstahkem şehir fethedilemedi. Tuğrul Bey kışın gelmesi üzerine muhasarayı kaldırıp Azerbaycan'a döndü. Gence önlerinde Şeddâdîler itaat arzetti. Ermeniler'e karşı gerçekleştirilen akınlara katılan Tuğrul Bey, 447 (1055) yılında Halife Kâim-Biemrillâh'ın davetiyle kalabalık bir ordunun başında Bağdat'a girdi. Bundan tedirgin olan Büveyhîler'in hizmetindeki Türk askerleri ve Türk asıllı kumandan Arslan el-Besâsîrî karışıklıklar çıkarınca Tuğrul Bey, Büveyhî Hükümdarı el-Melikû'r-Rahîm'i tutukladı ve Irak'taki Büveyhî hâkimiyetine son verdi. İlk girişinde 13 ay 13 gün kaldığı Bağdat'ta Dicle kıyısında bir cami, kendisi için saray, beyleri için konaklar ve askerleri için kışlalar ve çarşı yaptırdı. Kaynaklarda ayrıca burada bir şehir (Medînetü Tuğrul Bey) inşa ettirdiği kaydedilir. Ancak bunun daha sonraki sultanlar zamanında yapılan ilâvelerle bir şehir görünümü kazanmış olması daha muhtemeldir.

Şevval 448'de (Aralık 1056-Ocak 1057) Tuğrul Bey, Kutalmış'ı Rahbe'ye kaçmış olan Arslan el-Besâsîrî'ye karşı gönderdi, Sincar yakınında yapılan savaşta Kutalmış yenilgiye uğradı. Yanında bulunan Musul Emîri Kureyş b. Bedrân savaştan sonra Arslan el-Besâsîrî'ye katıldı. Kureyş ve Arslan, Musul'da hutbeyi Fâtîmî Halifesi Müstansîr-Billâh adına okuttu. Bunu haber alan Tuğrul Bey Bağdat'tan ayrıldı. Yolda Çağrı Bey'in oğullarından Alp Sungur Yâkütî kendisine katıldı. Musul'un idaresini İbrâhim Yinal'a veren Tuğrul Bey, Musul'dan

Bağdat yakınlarına geldiğinde halifenin gönderdiği Reisürrüesâ İbnü'l-Müslime ile birçok emîr tarafından karşılandı. Birkaç gün sonra yapılan muhteşem bir törenle Tuğrul Bey o güne kadar hiç görülmeyen Halife Kâim-Biemrillâh'ın huzuruna kabul edildi. Halife 7 arşın yüksekliğinde bir taht üzerinde oturuyordu; sırtında Hz. Peygamber'in hırkası, elinde de altından bir asâ bulunuyordu. Tuğrul Bey de yüksek bir taht üzerine oturtuldu. Halife Tuğrul Bey'i takdir ettiğini, Allah'ın kendisine ihsan ettiği ülkelerin ve memleketlerin idaresini ona verdiğini ve bu ülkeleri adaletle yönetmesini söyledi. Tuğrul Bey de onun emirlerini yerine getirmek için Allah'ın yardımına güvendiğini belirtti. Ardından Tuğrul Bey'e yedi iklimin idaresinin sembolü olarak yedi siyah hil'at giydirildi. Başına da mücevherlerle süslenmiş bir taç konuldu. Halife Kâim-Biemrillâh, Tuğrul Bey'i doğunun ve batının hükümdarı ilân etti ve bizzat eliyle kılıç kuşattı (25 Zilkade 449 Cumartesi / 23 Ocak 1058). Tuğrul Bey de halifeye 50.000 altın, değerli kumaşlar, silâhlar ve soylu atlar sundu.

İbrâhim Yinal ertesi yıl Musul'u bırakıp Hemedan'a gitti. Tuğrul Bey bunu Yinal'ın yeni bir isyan çıkaracağına işaret saydı ve Yinal'dan Bağdat'a gelmesini istedi, o da şehre geldi. Kısa bir süre sonra Besâsîrî ile Kureyş b. Bedrân'ın Musul'u kuşattıkları haber alındı. Tuğrul Bey'in kumandanları iç kalede dört ay dayandı. Tuğrul Bey çok az sayıdaki askerle Musul'a gidince orada kimseyi bulamadığından Nusaybin'e geçti. Bu esnada İbrâhim Yinal kendisinden ayrılıp Hemedan'a hareket etti, sultan da arkasından gitti. 26 Ramazan'da (16 Kasım 1058) Hemedan'a ulaşan Yinal'ın arkasından sultan da şehre vardı. İbrâhim Yinal, Hemedan yöresindeki Oğuzlar'ın yanına giderek onların desteğini aldıktan sonra Tuğrul Bey'i Hemedan'da kuşattı. Oğuzlar'ın hazinayı yağmalamak amacıyla kuşatmayı bırakmasından faydalanan Tuğrul Bey, Hemedan'dan Rey'e geçti. Yeğenleri Alparslan, Kavurd Bey ve Yâkütî yardıma geldiler. İbrâhim Yinal ve Tuğrul Bey, Rey yakınlarındaki Heftâze Bulan'da karşılaştılar. Mağlûp olan Yinal ve yeğenleri esir alındı. Tuğrul Bey bu defa Yinal'ı affetmedi ve yayının kirişiyile onu boğdurdu (9 Cemâziyelâhîr 451 / 23 Temmuz 1059). Fâtîmî halifesiyle Arslan el-Besâsîrî'nin İbrâhim Yinal'ı saltanatı ele geçirmek için Tuğrul Bey ile mücadeleye teşvik ettikleri söylenir.

Musul hâkimi Kureyş b. Bedrân'ın akrabasının nezaretinde bulunan Halife Kâim-

TUĞRUL BEY

Biemrillâh Bağdat'a götürülmek üzere yola çıkarıldı. Sultan Tuğrul Bey, halifeyi Bağdat yakınlarındaki Nehrevan'da karşıladık-tan sonra Arslan el-Besâsîrî'nin arkasından gitti. Kûfe taraflarında mağlûp edilen Besâsîrî öldürüldü. Tuğrul Bey, Çağrı Bey'in ölümünün ardından onun oğullarından Süleyman'ın annesiyle evlendi ve kendi çocuğu olmadığından Süleyman'ı veliaht ilân etti. 453'te (1061) Horasan'da Damgan yöresindeki Girdkûh Kalesi'ne kapanan Kutalmış Sultan Tuğrul Bey'e isyan etti ve onun gönderdiği kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Kutalmış'ın isyanı sultanın ölümüne kadar sürdü. Aynı yıl Sultan Tuğrul Bey halifenin kızı ile evlenmeye tâlip oldu. Halife bunu kesinlikle kabul etmedi, hat-ta ısrar edildiği takdirde Bağdat'tan çıkıp gideceğini söyledi. Ancak sultanın kararından dönmeyeceğini anlayınca istemeyerek razı oldu. Sultan Tuğrul Bey ile halifenin kızı Seyyide Hatun'un nikâhları Tebriz dışında kıyıldı (13 Şâban 454 / 22 Ağustos 1062). Sultan, huzuruna gelen Tebriz hâkimi Memlân'dan yıllık verginin çoğunu aldıktan sonra Nahçıvan'a geçti. Nahçıvan hâkimi Ebû Dülef eş-Şeybânî ile İrmîniye hâkimi İbn Celîl'i kendine tâbi kıлып Hoy şehrine yöneldi. Şehri zaptederek yeni idareciler tayin etti ve ardından Urmiye'ye hareket etti. Tuğrul Bey'in Urmiye'de hastalanması Bağdat'ta onun öldüğü yolunda bir şâyianın çıkmasına sebep oldu. Tuğrul Bey, Bağdat'a dönünce görkemli bir düğün merasimi yapıldı; büyük toy verildi. Kısa bir süre sonra tekrar hastalanan sultan Seyyide Hatun ile birlikte Bağdat'tan ayrıldı. Altı ay sonra yetmiş yaşlarında Rey'de vefat etti (8 Ramazan 455 / 4 Eylül 1063); Rey'de kendi adıyla anılan türbesine (Günbed-i [Burc-i] Tuğrul Beg) gömüldü.

Kaynaklar Tuğrul Bey'i kan dökmekten hoşlanmayan, merhametli, asil davranışlı, kusur ve hataları başlısayan, sabırlı, kibir- den uzak, cömert, dürüst ve dindar bir hükümdar olarak tanıtır. İmâdüddin el-İsfahânî, Tuğrul Bey'in devrini gül bahçelerine benzetir. Başlıca amaçlarından biri hac yolunu güvenilir duruma getirmek, diğeri de Fâtımîler'in varlığına son vererek İslâm âlemini birleştirmektir. Çevresindekilere yağmacılıkla yaşamının mümkün olmadığını anlatmak için büyük gayret sarfetmiştir. Çağrı Bey'in Nişâbur'un yağmalanmasında ısrar etmesi karşısında çok öfkelenmiş, ısrarını sürdürmesi halinde kendini öldürceğini söylemiştir. Zamanının çoğunu savaşlarla geçirmesine rağmen imar faaliyetleriyle de ilgilenmiş; Nişâbur, Rey, İsfahan ve Bağdat gibi şehirlerde ca-

mi ve medreseler yaptırmıştır. Tuğrul Bey birçok şair ve edip tarafından övülmüştür. Fahreddîn-i Gurgânî, *Vis ü Râmîn* adlı eserinin giriş kısmında ona bir methiye yazmış, İbn Hassûl, *Kitâbü Tafzîl'l-et-râk 'alâ sâ'iri'l-ecnâd* adlı kitabını Tuğrul Bey'e okunmak üzere Amîdû'l-mülk Kündürî'ye takdim etmiştir. 1040-1060 yıllarında Nişâbur'da Tuğrul Bey adına altın para bastırılmıştır; bu paraların çoğunda "es-Sultânü'l-muazzam" unvanıyla anıldığı görülmektedir. Belge ve sik-kelerde Tuğrul Bey için kullanıldığı belirtilen unvan ve lakapların bir kısmı şöylece sıralanabilir: el-Emîrül-celîl, Rûknü'd-devle ve'd-dîn, Yemînü emîri'l-mü'minin, Melikü'l-İslâm ve'l-müslimîn, Burhânü emîri'l-mü'minin, şâhânşah, melikü'l-meşrik ve'l-mağrib, gıyâsü'l-müslimîn, muğisü ibâdillâh. Tuğrul Bey'in tevkii "i'timâdî ale'l-lah"tır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbi, *Târîhu'l-Yemînî* (Ahmed el-Menîfî, *Fethu'l-vehbi 'alâ Târîhi Ebi Naşr el-Utbi* içinde), Kahire 1286, I, 335-336, 341; II, 79, 84; Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahrân 1347 hş., s. 176, 189, 190, 192; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâki, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî - Ali Ekber Feyyâz), Tahrân 1324 hş., tür.yer.; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, tür.yer.; Râvendî, *Râhatü's-şudûr*, s. 65, 85, 94, 97-112, 116, 117; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX-X, tür.yer.; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nuşra*, s. 5-29; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (trc. Ali Sevim, *TTK Belgeler*, XVIII/22 [1997] içinde), s. 3-90; İbn Halîkân, *Vefeyât*, V, 63-68; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, bk. İndeks; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 12, 13, 15-29, 31, 42; M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, tür.yer.; J. Walker, "A Unique Medal of the Seljuk Tuğhrilbeg", *Centennial Publication of the American Numismatic Society*, New York 1958, s. 691-695; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965; A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire", *CHr.*, V, 215, 218, 223, 229; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", a.e., V, 18, 20-22; a.mlf., "Toğhril (I) Beg", *El²* (İng.), X, 553-554; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 170 vd.; R. W. Bulliet, "Numismatic Evidence for the Relationship Between Tuğhril Beg and Chaghri Beg", *Near Eastern Numismatics, Iconography Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles* (ed. D. K. Kouymjian), Beirut 1974, s. 289-296; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I: Kuruluş Devri*, Ankara 1975; a.mlf., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 25-41; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, bk. İndeks; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 87-92; Hasan Hüseyin Adaloğlu,

Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri (doktora tezi, 1994), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Abdülkerim Özyayın, "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına* (haz. Abdülkerim Özyayın v.dğr.), İstanbul 2008, s. 424-425, 431-432; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *TM*, XIII (1958), s. 117-130; G. Makdisi, "The Marriage of Tuğhril Beg", *IJMES*, I/3 (1970), s. 259-275; Bahaeddin Ögel, "Tuğrul Bey'in Adı Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 201-207; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", a.e., III (1971), s. 443-467; Yar Muhammad Khan, "Tuğhril Bey and the Consolidation of the Seljuq State", *Journal of Central Asia*, IV/1, Islamabad 1981, s. 108-121.

FARUK SÜMER

TUĞRUL ŞAH

(ö. 622/1225)

II. Kılıcarslan'ın oğlu,
Elbistan ve Erzurum meliki.

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan yaşlılık çağında eski Türk geleneğine uyarak ülkesini on bir oğlu arasında bölüştürmüş ve Tuğrul'a Elbistan'ı vermiştir. Kılıcarslan'ın oğulları "melik" veya "şah" unvanı taşıyor, babalarını metbu tanımak şartıyla kendi adlarına hutbe okutuyor ve para kestiriyorlardı. Fakat daha babalarının sağlığında kardeşler arasında mücadele başlamış, onun ölümünden sonra şiddetlenerek devam etmiştir. Bazı tarihçiler, Ermeni Kralı II. Leon'un bu mücadelelerden faydalanarak Selçuklular'a ait bir kısım yerleri eline geçirdiğini ve Elbistan Meliki Tuğrul Şah'ı da kendisine tâbi kıldığını, onu Sivas ve Aksaray hâkimi Kutubüddin Melik Şah'ın saldırılarına karşı koruduğunu kaydeder. Kardeşler arasındaki mücadeleyi Tokat Meliki II. Süleyman Şah kazandı. Süleyman Şah kardeşlerinden çoğunun sahip olduğu yerleri ellerinden aldı, bazılarını kendisine tâbi kılarak Selçuklu Devleti'nin siyasî birliğini yeniden sağladı. Tuğrul Şah da II. Süleyman Şah'ı metbu tanıyıp (594/1198) ülkesini muhafaza etti.

II. Süleyman Şah, komşu İslâm ülkelerine saldırıları gittikçe artan Gürcüler'e ağır bir darbe vurmak ve Doğu Anadolu'ya hâkim olmak için kalabalık bir ordu ile harekete geçtiğinde yanında Elbistan Meliki Tuğrul Şah da bulunuyordu. Erzurum'a ulaştıklarında bölgenin sahibi Saltuklular'dan Melik Alâeddin Melikşah, Selçuklu sultanını gerektiği şekilde karşılamasına rağmen geç kaldığı ve kusurlu davranışına bahanesiyle ülkesi Tuğrul Şah'a verildi (2 Şevval 598 / 25 Haziran 1202). II. Süleyman'ın bu davranışı şüphesiz Tuğrul Şah'ı Elbis-